

Čakavsko narječje u Istri

Tominić, Larisa

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:463995>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-05-07**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za odgojne i obrazovne znanosti

LARISA TOMINIĆ

ČAKAVSKO NARJEČJE U ISTRI

Diplomski rad

Pula, 2015.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za odgojne i obrazovne znanosti

LARISA TOMINIĆ

ČAKAVSKO NARJEČJE U ISTRI

Diplomski rad

JMBAG : 0265003044

Studijski smjer : Učiteljski studij

Predmet : Hrvatski jezik

Mentor : doc. dr. sc. Vjekoslava Jurdana

Pula, rujan 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Larisa Tominić, kandidatkinja za magistru primarnog obrazovanja ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

Larisa Tominić

U Puli, 21. rujna, 2015. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Larisa Tominić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom ČAKAVSKO NARJEČJE U ISTRI

koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

Larisa Tominić

U Puli, 21. rujna, 2015. godine

Sadržaj

1. Uvod.....
 2. Čakavski dijalekti u Istri.....
 3. Podjela čakavskih dijalekata u Istri, njihovo prostiranje i karakteristike.....
 4. Karakteristike čakavskoga narječja.....
 5. Proučavanje istarskih čakavskih govora.....
 6. Zaključak.....
 7. Sažetak.....
 8. Abstract.....
 9. Literatura.....
- Prilog: Karta čakavskoga narječja s posebnim osvrtom na Istru i Primorje.....

1. Uvod

Čakavsko se narječje razvilo iz primorske skupine zapadnoga južnoslavenskog prajezika (ZJP). Narječja su apstraktni podsustavi hrvatskoga jezika, a ima ih tri: čakavsko, štokavsko i kajkavsko. Neki dijalektolozi, poput Pavla Ivića, izdvajaju i torlačko narječje kao četvrti dijalekt hrvatskoga jezika, a njime se govori na jugoistoku Srbije. Narječje se sastoji od dijalekata, dijalekti od grupa govora, a grupe govora od mjesnih govora. Osnovica je dijalektološkom istraživanju mjesni govor. Mjesni govor i grupe govora konkretne su jedinice, a dijalekti i narječja apstraktne. Narječja, dijalekte i mjesne govore proučava dijalektologija, jezikoslovna disciplina, koja je u nerazdvojivoj vezi s poviješću jezika, što znači da pri opisu jezičnih značajki nekog govora, dijalekta polazimo i pratimo razvitak te značajke kroz povijest hrvatskoga jezika.

Općepoznato je da su na čakavskome narječju napisana brojna književna djela. Prva takva djela trajne vrijednosti napisali su hrvatski renesansni pisci koji su svoje književno umijeće prenijeli na svome mjesnom govoru. Tako, na primjer, Marko Marulić je svoju *Juditu* ispjevao na splitskoj čakavici, Petar Zoranić svoje *Planine* na zadarskoj čakavici, a Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* pisano je na hvarskoj čakavici. U doba baroka i hrvatskoga prosvjetiteljstva (17. i 18. stoljeće) pisanje na čakavskome narječju stagnira, a piše se na štokavskome, da bi početkom 20. stoljeća čakavska umjetnička književnost zaživjela. To se najviše odnosi na liriku koju su pisali poznati autori Mate Balota (Mio Mirković), Vladimir Nazor, Zvane Črnja, Drago Gervais, Nikola Bonifačić i drugi. Da su ovi pjesnici ostavili iza sebe djela trajne vrijednosti, svjedoče osnovnoškolski i srednjoškolski udžbenici u kojima su zastupljene njihove izabrane pjesme.

Prve podatke o jednom čakavskom govoru dao je Antun Mažuranić 1843. godine pri opisu vinodolskoga govora. Mnogi su istraživači/dijalektolozi pokušali odrediti granice čakavskoga narječja i klasificirati čakavske govore. Pri tome su uzimali različite kriterije, a rezultat je šarenilo na dijalekatskim kartama. Prvu, općeprihvaćenu klasifikaciju čakavskoga narječja napravio je jezikoslovac Dalibor Brozović. On je spomenuto narječje podijelio na šest dijalekata, a kao kriterije za podjelu uzeo je: akcentuaciju, refleks jata i starohrvatsku skupinu št' i žd'.

U ovome ćemo diplomskom radu pisati o čakavskom narječju u Istri. Rad smo koncipirali tako što ćemo najprije predstaviti čakavske dijalekte u Istri: njihovo prostiranje i granice, služeći se klasifikacijom Josipa Ribarića, Mieczysława Małeckog i Silvine Vranić. U

razradbi teme nabrojiti ćemo i opisati najznačajnije karakteristike čakavskoga narječja s posebnim osvrtom na one koje se javljaju u čakavskim govorima. S obzirom na to da je tema ovoga rada *Čakavsko narječje u Istri*, kod svake smo karakteristike napisali u kojemu se dijalektu javlja. Kao govornicima istarskoga čakavskog područja poznate su nam mnoge jezične značajke pojedinih mjesnih govora, pa smo na temelju vlastitih saznanja i dijalektološke literature, uz pojedine karakteristike, napisali i u kojemu se mjesnom govoru javlja. Zasebno smo poglavlje posvetili proučavanju čakavskih dijalekata u Istri i pojedinih mjesnih govora kako bi čitatelj imao uvid u dijalektološku literaturu i na temelju nje započeti ili nastaviti svoja istraživanja ili pak samo proučavati određeni mjesni govor.

Cilj ovoga je rada predstaviti čakavske dijalekte u Istri i navesti njihove karakteristike.

2. Čakavski dijalekti u Istri

Istra je oduvijek privlačila pozornost dijalektologâ i tako su njezini govori postali omiljenim predmetom dijalektoloških istraživanja. Upravo je u njoj najbolje sačuvana drevna čakavština i to u njezinu središnjem dijelu po Liburniji i Kastavštini. Prvu značajniju klasifikaciju svih govora u Istri napravio je Josip Ribarić u prvoj polovici 20. stoljeća u svojoj doktorskoj disertaciji (1916.) koja je kasnije objavljena u knjizi pod naslovom *O istarskim dijalektima, Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Ribarić je u toj raspravi sve dijalekte u Istri podijelio u dvije skupine: romanske i južnoslavenske. Prvu skupinu čine mletački, istroromanski (istriotski) i istrorumunjski, a drugu slovenski kajkavski, kajkavsko-čakavski, sjevernočakavski, pretežno ikavski čakavski, ikavski južnočakavski, štokavsko-čakavski te crnogorski jekavski štokavski.

Mletački dijalekt nije izvorni istarski romanski dijalekt, nego je pristigao s mletačkim osvajanjem jednoga dijela poluotoka početkom 15. stoljeća, a moguće i ranije kao posljedica trgovačkih veza Istre sa susjednom mletačkom obalom.

Istroromanskim (istriotskim) dijalektom „Latina“ govore stanovnici Rovinja, Bala, Galižane, Fažane, Šišana i Vodnjana, a tragovi se toga dijalekta mogu pronaći i u Vrsaru. U središtu istroromanskoga područja smješteno je štokavsko-jekavsko mjesto Peroj.

Istrorumunjski dijalekt je dijalekt pravih ćićkih sela, odnosno Žejana u nekadašnjoj općini Podgrad, Šušnjevice u nekadašnjoj općini Boljun, Nove Vasi, Jasenovika i Brda u nekadašnjoj općini Plomin.

Slovenski kajkavski dijalekt, koji Ribarić navodi prvi od triju starosjedilačkih južnoslavenskih dijalekata u Istri, pripada istarskim Slavenima, odnosno „Brkinima“, „Kraševcima“ i „Šavrinima“. „Brkini su stanovnici laporaskoga područja na staroj granici Istre i Kranjske, a tako ih zovu i u Kranjskoj na drugoj strani brda. Kraševci (susjedi Brkina) nastanili su se na kraškom tlu. Šavrini ili Brežani nastavaju laporasto područje koparskoga i piranskoga sudbenoga kotara u podnožju istarske visoravni“ (Ribarić 2002: 28). Ribarić, također, ističe kako je dijalekt Brkina, odnosno Kraševaca nastavak goričkoga dijalekta srednjega Krasa, a dijalekt Šavrina ima zajednička obilježja s dijalektima Bezjaka i Fućaka.

Kajkavsko-čakavski je prijelazni dijalekt pretežno kajkavskih obilježja. Ribarić ga naziva dijalektom Bezjaka ili Fućaka, makar se ti nadimci ne podudaraju s rasprostranjenošću dijalekta. Tim dijalektom govore „Ćići“, odnosno stanovnici sela Lanišća, Podgaća, Prapoća,

Račje Vasi, Klenovščaka, Brljavca, Bresta i Sluma te Fučki, odnosno stanovnici Vrha, Medveje i Koserige. Prema Ribarićevu mišljenju, spomenuta sela pripadaju najstarijim južnoslavenskim naseljima na visoravni. Taj dijalekt Ribarić naziva prijelaznim jer je u posebnim slučajevima sačuvao staro mjesto naglaska i jer ima dosta zajedničkih crta sa sjevernočakavskim dijalektom.

Sjevernočakavski je dijalekt dijalekt starosjedilačkih Hrvata u Liburniji i središnjoj Istri, a nastavlja se na srednočakavsko narječje Hrvatskoga primorja i kvarnerskih otoka. Sjevernočakavski dijalekt Liburnije naziva se ekavskim, mada se čisti ekavski govor proteže samo do Lovrana, u selima kastavske, veprinačke i vološčanske općine. Ribarić pod Liburnijom podrazumijeva kraj koji se proteže od gorskoga lanca Lisina – Učka – Sisol i od Kastavštine sve do mora. U daljnjem tekstu Ribarić navodi zajednička obilježja sjevernočakavskoga dijalekta Liburnije i središnje Istre, a ističe i razlike. Karakteristike sjevernočakavskoga dijalekta su: ekavski refleks jata, čuvanje glasa /l/ na kraju sloga, odraz prijedloga *vǎ* kao *va*, odraz prijedloga *izъ*, *sъ* kao *zi*, *si*, djelomično čuvanje prefiksa *vi-*, čuvanje nekih arhaičnih deklinacijskih nastavaka, obezvučenje finalnih zvučnih suglasnika, čuvanje stare akcentuacije i dr.

U južnoslavenske dijalekte novijih južnoslavenskih naselja Ribarić ubraja: pretežno ikavski čakavski dijalekt, ikavski južnočakavski dijalekt, štokavsko-čakavski prijelazni dijalekt te jekavsko-štokavski dijalekt.

Pretežno ikavski čakavski dijalekt rasprostranjen je na kraškoj visoravni, a obuhvaća sela na području Ćićarije. To su: Lipa, Rupa, Šapjane, Pasjak, Brce, Mune Vele, Mune Male, Starad, Podgrad, Račice, Podbiže, Obrov, Poljane, Skadanščina, Brgud Veli, Brgud Mali. Ovaj se dijalekt razlikuje od sjevernočakavskoga u Liburniji po sljedećim karakteristikama: pretežni ikavizam, promjena *ę* u *a* iza palatala, protetsko *j*, potpuna odsutnost prefiksa *vi-*, izostanak arhaičnih deklinacijskih nastavaka, pojava arhaičnoga instrumentalnoga oblika *manu*, drugačija akcentuacija. Dr. Ribarić na kraju zaključuje: „Moglo bi se reći: dijalekt ovih sela čini prijelaz između sjevernočakavskoga dijalekta Hrvatskoga primorja i južnočakavskoga dijalekta dalmatinskoga kopna“ (Ribarić 2002: 62).

Štokavsko-čakavski prijelazni slovinski dijalekt dijalekt je Slovinaca, odnosno onih koje je mletačka vlast preseljavala iz Dalmacije u Istru od 1449. do 1651. godine. Starosjedinci ih nazivaju Vlahima, a njihov govor vlaški. Ribarić je taj dijalekt nazvao štokavsko-čakavskim

zato što sadrži neka obilježja koja su svojstvena samo štokavskim dijalektima, a prisutna su i čakavska obilježja. U taj tip dijalekta Ribarić ubraja i govor „Slovinaca“.

Posljednju skupinu južnoslavenskih dijalekata novijih južnoslavenskih naselja čini jekavsko-štokavski crnogorski perojski govor. Struktura perojskoga narječja je na svim jezičnim razinama u potpunosti crnogorska, a „mnogi su sintaktički obrati nastali pod utjecajem talijanskoga jezika“ (Ribarić: 2002: 71).

Dvanaest godina kasnije nastala je i druga klasifikacija govora u Istri, a sastavio ju je poljski dijalektolog Mieczysław Małecki u studiji koja nosi naslov *Przegląd słowiańskich gwar Istri* (Krakow, 1930.) Małecki je za potrebe svoje rasprave istražio i opisao pet dijalekatnih skupina. To su: čakavska, slovenska, čakavsko-slovenska, štokavska i štokavsko-čakavska skupina. Od njih pet, čakavska, štokavska i slovenska su osnovne skupine, dok su ove druge nastale kao rezultat uzajamnih dodira. U uvodnim napomenama autor opisuje načine prikupljanja materijala za istraživanje istarskih govora, a piše i o povijesti istraživanja govora Istre. Naime, kronološki se prva takva dijalektološka rasprava pojavila u programu riječke gimnazije za 1882/83. godinu, a njezin je autor R. Strohal koji je opisao govor grada Rijeke. Otprilike je u isto vrijeme D. Nemanić prikazao naglasni sustav sjevernočakavskih govora u studiji pod naslovom *Čakavisch-kroatische studien*. Nakon dužega prekida pojavljuje se prvi rad o govorima srednje Istre, a to je monografija D. Zgrablića koji je istražio govor općine Sveti Ivan i Pavao te govor susjednoga Žminja. Mieczysław Małecki se u svojoj studiji uvelike oslanjao na srpskoga dijalektologa Aleksandra Belića, koji je istražio gotovo cijelu Liburniju i velik dio srednje Istre, a rezultate istraživanja prikazao u *Izveštaju o pribiranju dijalektološke građe*. „U tome izvješću pokušava prikazati glavne tipove proučavanih govora, prikazujući sadržajno njihove najznačajnije osobine“ (Małecki 2002: 8).

U drugom poglavlju knjige Małecki, između ostaloga, govori i o karakteristikama čakavske skupine, kao i o razlikama između te i štokavske skupine. Jezične osobine koje razlikuju te dvije skupine su: stara akcentuacija, **dj* > *j*, **stj* (**skj*) > *št*, **zdj* (**zgj*) > *žj*, *čr-*, *t'* < **tj* (**kt'*), *-tj-* < **-t_bj*, održanje *x* u svakoj poziciji, *-l* > *-l* ili *-∅* (nula), **vъ* > *v*, *va*, stari deklinacijski nastavci i pomoćni glagol za tvorbu kondicionala *bin*, *biš*, *bimo*, *bite*, tip *lepe mesta*, tip *kuću se vidi*, prezent svršenih glagola u značenju budućega vremena i rječnik. Za određivanje čakavskoga odnosno štokavskoga karaktera, Małecki uzima u obzir dvije činjenice: cijeli skup navedenih osobina, a ne svaku od njih zasebno te razliku između osobine koja je naslijeđena iz praslavenske epohe i nove jezične pojave.

U daljnjem tekstu Mačeki kreće s opisom prve dijalektalne skupine, odnosno čakavske, koju dijeli na liburnijski govor, centralne govore, čepićki te ćićki govor. Ta skupina zauzima sljedeće područje: istočnu granicu čini Jadransko more do ušća Rečine (Fiumara) na jugu do Ubasia. „Dalje granica ide uzduž kanala i rijeke Raše (Canale dell' Arsa, Fiume Arsa) do linije koju možemo povući između brda Gorice i Gromače“ (Mačeki 2002: 39). Nadalje, ta granica obuhvaća gradić Tinjan (Antignana), a na sjeveru krajnje su čakavske točke ova mjesta: Beram (Vermo), Pazin (Pisino), Zareče (Sarezzo), Pazinski Novaki (Novacco di Pisino) i Cerovlje (Cerreto Istriano). U daljnjem tijeku granica ide prema jugu i ondje obuhvaća Semiće (Semi), Brgudac (Bergozza), a na sjeverozapadu prolazi uzduž planinskih vrhova Orlaka i Mocvile sve do Žabnika. Odatle „naglo skreće prema sjeveru i (...) dolazi do čakavskog Obrova (Obrovo), t.j. do puta Trst – Reka (Fiume). Zapadno od Obrova, čakavsku osnovu uz veliki slovenski utjecaj ima još i mali zaselak Skandanščina“ (Mačeki 2002: 39). Krajnje točke čakavske skupine su sljedeće: Račice (Racizze di Castel Nuovo), Starod (Starada), Pasjak (Passiaco), Šapjane (Sappiane), Rupa (Ruppa di Elsane), Lisac (Lissa), Lipa (Lippa di Elsane), Skalnica (Scalnizza), Klana (Klana) i Studena. Nakon određivanja granica, Mačeki nabroja jezična obilježja koja su zajednička svim istarskim čakavskim govorima, a zatim kreće na pojedinačni opis svakoga govora.

- a) Liburnijski govor, odnosno liburnijski dijalektalni tip, obuhvaća područje istočne obale Istre do Rečine pa zaključno sve do gradića Brseča.
- b) Centralni govori obuhvaćaju tri podvrste dijalekata, a to su: žminjsko-pazinski, labinski i boljunski. Za te je govore karakteristično čuvanje staroga jezičnog stanja, pa ih ubrajamo u arhaične govore.
- c) Čepićki govor obuhvaća okolicu nekadašnjega Čepićkog jezera, a važnija mjesta su: Kožljak (Cosiliaco), Kršan (Chersano), Čepić (Felicia), Šumber (Sumberg), Gradinj (Gradigna), Gologorica (Moncalvo di Pisino), Cerovlje (Cerreto Istriano), Novaki (Novacco di Pisino), Zareče (Sarezzo), niz sela u blizini Pićna (Pedena), Milotić Breg (Milotich Breg), Sveti Ivan i Pavao (S. Giorgio) i Sveti Petar u Šumi (S. Pietro in Selve).
- d) Ćićki je govor posljednji čakavski govor Istre, a obuhvaća sljedeća mjesta: Brgud Mali i Veliki Brgudac (Bergozza), Mune Velike (Mune Grande), Mune Male (Mune Piccole), Obrov (Obrovo), Pasjak (Passiaco), Poljane (Pogliane), Račice (Racizze di Castelnuovo), Skandanščina (Scandansina), Starod (Starada) i Šapjane (Sappiane). Ribarić dijeli ovaj govor na dva tipa: munski i skandanski koji se razlikuju po stupnju

slovenskoga utjecaja (u prvome je tipu slab, a u drugome osobito jak) te navodi niz razlika između ta dva tipa.

Druga je skupina slovenska skupina, čija se granica proteže od ušća Rokava do Trebeša pa ravno do Rakitovca (Acquaviva). Na istarskome se području razlikuju dva tipa dijalekta: južni ili pomjanski i sjeverni ili dekanski. Razlike između ta dva tipa su brojne, ali imaju i podosta zajedničkih osobina. Neke od njih su: $*l > u$, $*dj > j$, $*stj (*skj) > šć$, $*zdj (*zgj) > žj$, $-m > -n$, izostanak nastavka $-u$ u G jd., gubljenje krajnjeg $-i$ u infinitivu.

Čakavsko-slovenska skupina obuhvaća dolinu gornjeg toka rijeke Mirne (Quieto) do Livada. Krajnje točke tih govora su: Brest, Crnica, Pregara i Brezovica. Ova se skupina dijeli na dva poprilično slična dijalektalna tipa: buzetski i čičko-buzetski.

Štokavska skupina obuhvaća južnu i zapadnu Istru; na sjever seže sve do Rokave, a u nju spada i nekoliko zaselaka na Krasu. Ribarić, unutar ove skupine, razlikuje tri tipa govora:

1. Vodnjanski govor, koji obuhvaća cijelu južnu Istru i znatan dio jugozapadne Istre;
2. Čički govor, koji se dijeli na dansku i trsteničku dijalektalnu skupinu;
3. Perojski govor, koji zauzima posebno mjesto među štokavskim istarskim dijalektima.

Štokavsko-čakavska skupina obuhvaća tri tipa govora: motovunski, kaštelirski i bujski.

1. Motovunski govor obuhvaća grupu zaselaka nedaleko od Motovuna (Montona). Sjevernu granicu čini rijeka Mirna, južnu liniju Trviž – Vižnjan, zapadnu liniju Vižnjan – Baldasi, a krajnja istočna točka je Grdoselo s okolicom.
2. U kaštelirski tip spadaju sljedeća mjesta: Kaštelir (Castellier), Sv. Nedelja (S. Domenica), najbliža okolica Višnjana (Visignano) i Brtonigle (Verteneglio).
3. Bujski govor obuhvaća zapadni dio Istre između rijeke Rokave i Mirne. Na zapadu doseže do mora, a na istoku do granice štokavske i buzetske skupine. Taj se tip dijeli na dvije veoma slične podskupine: klasičku i mumlansku.

3. Podjela čakavskih dijalekata u Istri, njihove karakteristike i prostiranje

Danas općeprihvaćena klasifikacija dijalekata čakavskoga narječja je ona koju je sastavio Dalibor Brozović u knjizi pod naslovom *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Brozović 1998). Podijelio je čakavsko narječje na šest dijalekata, od kojih se njih pet prostire u Istri. To su:

Buzetski ili gornjomiranski dijalekt prostire se u zoni oko Buzeta u sjevernoj Istri. Postoje neke zajedničke veze između toga dijalekta i slovenskoga jezika. „To je (...) neveliki dijalekt, ali je on izrazito izdiferenciran (...) Buzetskom dijalektu pripadaju govori Svetog Martina, Nugle, Sluma, Račica, Vrha, Škuljara, Prodana, Velog Mluna, Roča, Erkovčića, Krbavčića itd“ (Lisac 2009: 35). Nekada je bilo problema pri određivanju dijalektalne pripadnosti buzetskih govora. Naime, njih i ćićarijske govore neki su dijalektolozi, zbog jezičnih značajki u njima, različito klasificirali: kao čakavsko-slovenske (Mačeki), kao kajkavsko-čakavski prijelazni dijalekt (Ribarić), kao slovenske govore s mnogobrojnim čakavskim primjesama (Ramovš). Dakle, zbog upotrebe zamjenice *kaj* ubrajalo ih se u kajkavske govore, a čak i sami govornici toga područja sebe nazivaju kajkavcima, no istraživanja Petra Šimunovića pokazala su da je riječ o čakavskim govorima. Između ostalog proučio je i povijesne spomenike i utvrdio da su pisani čakavskim narječjem, te da se buzetski govori razlikuju od slovenskih i sloveniziranih dijalekata ćićarijske zaravni. Na kraju zaključuje: „Na temelju cjelokupne analize jezičnih i izvanjezičnih pojava lako je zaključiti, nasuprot većini istraživača buzetskih govora, da u buzetskoj zavali nisu nikakvi kajkavski govori, da to nisu ni slovenski govori na koje su nakalamljene čakavske crte, već da govori buzetske zavale imaju čakavsku bazu na koju su slovenski dijalekti u dugom zajedničkom supostojanju i prožimanju jako utjecali i prilično okrnjili njezinu cjelovitost, kakvu nalazimo u povijesnim dokumentima s ovoga kraja i kakvu prepoznajemo danas unatoč mnogim natruhama“ (Šimunović 1976). Što se tiče fonološke razine, u odnosu na ostale dijalekte, taj se dijalekt izdvaja velikim brojem samoglasnika. Zanimljivo je i to što dugi samoglasnici mogu imati samo silazni naglasak, a među duge ubrajamo i dvoglase ili diftonge *ie* i *oa*. Buzetska naselja Nugla i Račice diftongiraju dugo *a* s nejednakim rezultatom: u Nugli ono prelazi u *ua*, a u Račicama u *uo*. U pojedinim govorima buzetske regije dugo *e* se diftongira i u otvorenom i u zatvorenom slogu. U većini govora naglašeni je jat sačuvan kao zatvoreno *e*, a nenaglašeni je jat dao otvoreno *i*. Promjena *l > ʎ* zadržana je u govorima buzetske regije i na Ćićariji koji graniče sa slovenskim jezikom. U Račicama, Nugli, Svetom Martinu, Podgaćama *ʎ* prelazi u *v*. Zanimljiva je činjenica da je refleks stražnjeg nazala često dao *a*, a „*a* je dalo

otvoreno *e* (naglašeno) odnosno zatvoreno *e* (izvan akcenta)“ (Lisac 2009: 37). Upitno-odnosna zamjenica za značenje 'živo' u nekim bužetskim govorima može glasiti: *gdo*, *do*, *du*, a prelazak *v* u *f* (npr. *ofca*) i obezvučenje završnih zvučnih suglasnika karakteristika je cijeloga ovog dijalekta. Što se tiče morfoloških specifičnosti, u dijelu govora bužetske regije relacijski morfem I jd. ženskoga roda je *-u* ili *-o* s diftonškim likom *uo* ili *a* s diftonškim likom *ua*. „Futur se tvori pomoću *t'un*, *t'eš* ili slično + infinitiv; futur drugi - glasi „*ban//buan* + 1-particip (...)“ (Lisac 2009: 40). Kao što je već naglašeno, u tom dijalektu $\varphi > a$ (npr. u imenici *golab*), što ga čini posebnim među srpskohrvatskim dijalektima.

Jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt „zauzima najveći dio zapadne istarske obale južno od donje Mirne, a pripada mu i vodička oaza u sjeveroistočnoj Istri“ (Brozović 1998: 88). To je najrasprostranjeniji dijalekt u Istri, najmlađi od pet dijalekata, a ujedno i najneistraženiji. To nije starosjedilački dijalekt, nego migracijski jer su se stanovnici toga područja doselili iz Dalmacije u 16. stoljeću zbog prodora Turaka. U prošlom su se stoljeću vodile rasprave u vezi s pripadnošću toga dijalekta štokavskom odnosno čakavskom narječju. Jedni su autori, naime, smatrali da su govori ovoga dijela Istre čisti štokavski. Tu su tezu zastupali Aleksandar Belić i Pavle Ivić, dok su ih Radoslav Bošković i Josip Ribarić ubrajali među štokavsko-čakavske govore, a Milan Moguš u čiste čakavske. Upravo je zbog tih neslaganja, a naravno i kako bi riješio nedoumicu, Mate Hraste odlučio otići na teren i odrediti kojemu narječju pripadaju spomenuti govori. To je napravio 1964. godine i utvrdio da je u pravu Milan Moguš koji kaže ovi govori pripadaju čakavskom narječju. Naime, Hrastina su istraživanja pokazala da štokavski elementi prevladavaju samo u najjužnijem dijelu Istre, tj. od Pule do Premanture (Valdebeku, Vinkuranu, Vintijanu, Banjolama i Premanturi). Svi su ostali govori čakavski. Glavna značajka vokalizma toga je dijalekta ikavski refleks jata. Poluglasovi su se redovito vokalizirali u *a*, a stražnji nazal i samoglasno *ɶ* redovito daju *u*. Za taj je dijalekt karakteristična promjena $a > e$ iza *r* u osnovi riječi *vrabac*, *krasti* i *rasti*. Npr. *rebac*, *reste*, *uresla*, *ukresti*, *ukrela*, *ukredeno*. Jedna od karakteristika prema kojoj možemo prepoznati govornika jugozapadnoga istarskog dijalekta je upotreba riječi u kojima se završno *-l* mijenja u *a* i stapa s prethodnim *a*: *bija*, *molija*, *ukreja*, „Konsonatizam toga dijalekta karakterizira nekoliko općih značajki. Jedna je tipično čakavski izostanak zvučnih parnjaka bezvučnih suglasnika (*x*, *f*, *č*, *c*) u velikoj većini govora“ (Lisac 2009: 53). Naime taj dijalekt ne razlikuje glasove *č* i *ć*, već su oni izjednačeni u jedan glas koji, prema artikulaciji, stoji između ta dva glasa, a u pismu se bilježi kao *č̇*. Ostale fonološke značajke su: čuvanje fonema *f* i *x*; konsonantska skupina *čr* (iako u mnogim jugozapadnim istarskim govorima pridjev *crn*

glasi *cm*, za razliku od mnogih istarskih govora u kojima taj pridjev glasi *črn!*); štokavsko *đ* prešlo je u *ž* u primjeru *mlaži*; adrijatizam; redukcija fonema *v* ispred slogotvornog *r* i ispred sonanta *r* u konsonantskoj skupini; obezvučenje finalnih zvučnih suglasnika; protetsko *j*; rotacizam itd. „To je dijalekt tronaglasnoga sustava, osim na području vodičke oaze; ona ima dvonaglasni sustav“ (Lisac 2009: 54). Deklinacija je imenica dosta arhaična, osobito u ženskom rodu. Kao i u ostalim čakavskim dijalektima, i tu je zastupljena kratka množina u jednosložnih imenica m. r. „Izrazito je zanimljiva pojava da u pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji često imamo izjednačenje stanja u D, L i I mn., čak i tamo gdje u deklinaciji imenica nema sinkretizma množinskih padeža“ (Lisac 2009: 58). Infinitiv redovito završava na *-i*.

Sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt kojemu „pripadaju istočno-istarski govori od ušća Raše na sjeveru, okolica Žminja i pazinski kraj u srednjoj Istri, obala Hrvatskoga primorja do uključivo Bakra i otoci Cres i sjeverni Lošinj“ (Brozović 1988: 88). Najvažnija je značajka toga dijalekta ekavski refleks jata koji se javlja u korijenskim, tvorbenim i relacijskim morfemima. Prednji nazal prelazi u *e*, osim rijetkih izuzetaka, a stražnji se nazal različito reflektirao: u većini govora kao *u*, a u nekima kao *o*. Samoglasno */j/* je redovito dalo *u*, a početno je *l* u većini govora ostalo neizmijenjeno, no u istarskim govorima ovoga dijalekta završno *-l* gubi se u jednini muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog (reka, iska, misli, pita), a sačuvano je u imenica i pridjeva (kolci, bolna). Vokali se vrlo često zatvaraju ili diftongiraju. Riječ je o vokalima *a* koji prelazi u *â*, *e* u *ie* i *o* koji prelazi u *uo*. Karakteristika istarskih ekavskih govora je da obezvučenje finalnih zvučnih suglasnika (npr. *mraz* > *mras*) i prijelaz *v* u *f* (npr. *nov* > *nof*). U deklinaciji imenica često je prevladao morfem nepalatalne deklinacije. Relacijski morfemi u D, L i I mn. imenica m. r. i s. r. su većinom zadržali različite morfeme u tim trima padežima. Infinitiv je *krnji*.

Srednjočakavski ili ikavsko-ekavski čakavski dijalekt „najraspršeniji je među čak. dijalektima. Na otocima se prostire od Krka i južnoga Lošinja do Ugljana i Dugog otoka, na obali od Kraljevice do Novoga i zahvaća još Senj. Pripadaju mu i svi govori u unutrašnjosti, lički i pokupski, a također i najveći dio Gradišća“ (Brozović 1988: 88). Najvažnija je značajka toga dijalekta ikavsko-ekavski refleks jata. Dugi se vokali vrlo često diftongiraju. Vokali se i vrlo često zatvaraju, a rasprostranjeno je i zatvaranje pred nazalima. Ostale fonološke karakteristike su: skupine *šć*, *žj* i *čr*; obezvučenje finalnih zvučnih suglasnika; čuvanje finalnoga *l* u većini govora; prelazak praslavenskog *wъ* u *va*; cakavizam u pojedinim govorima itd. Većina govora toga dijalekta zadržava stari troakcenatski sustav, ali ima i

govora koji uvode inovacije. Što se tiče morfoloških osobitosti, u tome se dijalektu u pojedinim zonama javljaju različite mogućnosti, a to je i očekivano s obzirom na to da je riječ o najraspršenijem dijalektu. Npr. u nekim je u zonama u G jd. imenica ž. r. prevladao nastavak palatalne deklinacije, a u nekima nepalatalne. Također se razlikuju nastavci u I jd. imenica ž. r., u L jd. imenica m. r i s. r., kao i u G mn. imenica m. r. Neki govori razlikuju palatalne i nepalatalne osnove određenog oblika pridjeva, a neki ne. Javljaju se i različite zamjenice u značenju 'što' i u značenju 'sav' i 'svi'. Infinitiv je u pojedinim zonama krnji, a u drugima završava na *-i*. Dvostrukost je zabilježena i u glagolskim vremenima, jer se imperfekt u većini govora toga dijalekta nije sačuvao, dok je za govor otoka Suska karakteristična živa uporaba toga glagolskog vremena. Slična je situacija i s glagolskim prilogom sadašnjim koji se u nekim govorima sačuvao, a u nekima ne.

Južnočakavski ili ikavskočakavski dijalekt „sveden je na svom prvotnome kopnenom prostoru na uzak i isprekidan pojas uz more, od Novigrada i Privlake do ušća Cetine. Glavnina je toga dijalekta na otocima, od Pašmana na zapadu do Korčule i Visa na istoku, a pridružuje im se i čak. dio poluotoka Pelješca. Migracijski ikavsko-čak. govori smješeni su u sjeverozapadnoj Istri između donje Istre i Dragonje, s jednim pojasom južno od Mirne, a pripada im i južno Gradišće“ (Brozović 1988: 88). Glavna je značajka toga dijalekta ikavski refleks jata. Stražnji se nazal reflektirao kao *u*, kao i samoglasno *ɨ*. Izuzetak je samo sjeverozapadna Istra, gdje je stražnji nazal dao *o*, a samoglasno *ɨ* dalo je *o* ili *u*. Ostale fonološke osobitosti su: oblici kresti, resti; prelazak *o > u* ispred nazala; diftongacija; zatvoreni samoglasnici; redukcije vokala i cakavizam u pojedinim govorima; konsonantske skupine *žj*, *čr* i *šć*; dobro čuvanje fonema *x*; adrijatizam; depalatalizacija na jugu dijalekta; pojednostavljivanje suglasničkih skupina itd. Iz morfologije možemo izdvojiti sljedeće osobitosti: nastavak *-u* u L jd. imenica m. r. i s. r. (izuzetak je područje Klane i Studene gdje je zastupljen nastavak *-i*); nastavak *-on* u I jd. imenica ž. r.; kratka množina jednosložnih i nekih dvosložnih imenica m. r.; nulti morfem u G mn. imenica u većini govora; izjednačeni nastavci u trima množinskim padežima; imperfekt i aorist se čuvaju veoma rijetko itd.

Unutar ekavskih govora dijalektologinja Silvana Vranić u knjizi *Čakavski ekavski dijalekt, Sustav i podsustavi* (Vranić 2005) razlikuje četiri poddijalekta, od kojih su dva smješena u Istri. To su: sjeveroistočni istarski poddijalekt i središnji istarski poddijalekt. Za svaki od četiriju poddijalekata Vranić navodi prostiranje, fonološko-fonetske i prozodijske te morfološke značajke.

Sjeveroistočnim istarskim poddijalektom Vranić naziva autohtone govore na sjeveroistočnome obalnom dijelu Istre koji se prostiru od najjužnijega punkta Zagora do desne obale Rječine, naselja Kantride, sjevernih riječkih predgrađa na istoj strani, „zatim govora naselja smještenih uzdužno po padinama Učke, izuzev idioma Vele Učke, kastavskih govora toga poddijalekta naselja imenom: Lipa, Škalnica, Rupa i Brdce“ (Vranić 2005: 325). Za taj su poddijalekt karakteristične konzervativne jezične značajke, osim u govorima s nižim stupnjem rubnosti, gdje su zabilježene neke inovacije.

Neke fonološko-fonetske i prozodijske značajke sjeveroistočnoga istarskog poddijalekta su:

- Ekavski je refleks jata dosljedniji negoli u ostalim ekavskim govorima
- Uvećan broj ikavizama u dijelu govora
- U većini je govora zadržano najarhaičnije stanje što se tiče akcenatskog sustava
- U najvećemu je dijelu starojezični poluglas /ð/ zamijenjen vokalom *a*
- Protojezični fonem *ɛ* zamijenjen je samoglasnikom *a* iza palatala samo u leksemu *zajik*, a samo u nekim govorima i u leksemu *jačmik*
- U većini su govora protojezični fonemi *ɔ* i *ɹ* zamijenjeni vokalom *u*
- Vokalni se sustav u većini govora sastoji od pet temeljnih samoglasnika
- Finalno slogovno *l* ostaje neizmijenjeno u većini govora toga poddijalekta
- U suglasničkom inventaru nema fonema *l̥*, već je zamijenjen fonemom *j*
- Sonant *v* reduciran je ispred šumnika i sonanta u skupini *vð* u funkciji prefiksa *te* u skupinama *sa r* ili *sa r̥*
- Za većinu je govora toga poddijalekta karakteristično obezvučenje zvučnih konsonanata u dočecima finalnih slogova

Neke morfološke značajke sjeveroistočnoga istarskog poddijalekta su:

- U gramatičkim morfemima G jd., NAV mn. imenica ž. r. a-osnova prevladao je alomorf nepalatalne deklinacije, osim u govoru Oprića, Marinića i Veprinca
- U G mn. m. i s. r. u najvećem su broju govora neizmijenjeni oblici zadržani nakon redukcije poluglasa i refleksa jata, a samo je u manjem dijelu govora u L mn. imenica s. r. zastupljen morfem -ah.

Središnji istarski poddijalekt obuhvaća središnje istarsko područje: „na zapadu uključujući pazinske govore Trviža i Heka (...), na istoku se proteže do Gologoričkoga Dola

obuhvaćajući njegov ekavski dio, a na jugu do govora Bazgalja. Sjeverozapadno od Trviža rubniji su govori toga poddijalekta motovunski idiomi imenom: Brkač, Bartol, Zamask i ekavski dio Kaldira (...)“ (Vranić 2005: 334). Na sjeveroistočnoj strani obuhvaća govor Paza i govor Boljunštine, na istoku završava govorom Vele Učke, na sjeveru govorom Semića, a na zapadu govorom Lesišćine. Osim toga, tome poddijalektu pripada govor Žminjštine te govori istočno od Raše.

Neke fonološko-fonetske i prozodijske značajke središnjega istarskog poddijalekta su:

- ekavski refleks jata u korijenskim i tvorbenim morfemima, osim u govorima s višim stupnjem rubnosti
- stari troakcenatski sustav, stariji dvoakcenatski ili jednoakcenatski sustav
- starojezični poluglas ∂ reflektirao se kao a
- protojezični fonem ϵ prešao je u samoglasnik a iza palatala, dok je zamjena fonemâ višestruka: ponegdje prelazi u o , ponegdje u u , a ima i slučajeva kada spomenuti fonem prelazi i u a i i
- protojezični je fonem $ʃ$ u većini govora zamijenjen samoglasnikom u
- diftonzi koji se javljaju u većini žminjskih i pazinskih govora
- finalno slogovno l se reducira u jd. m. r. glagolskoga pridjeva radnog
- fonem $ʎ$ je dio suglasničkog inventara većine govora toga poddijalekta
- gubljenje fonema v u skupini sa r ili sa $ṛ$
- protetsko se j javlja samo u pojedinim leksemima
- protojezični prefiks $vy-$ je zadržan u izmijenjenu obliku kao $vi-$ u dijelu leksema
- obezvučenje finalnih zvučnih konsonanata

Neke morfološke značajke središnjega istarskog poddijalekta su:

- ujednačeni morfemi u DLI mn. imenica m. i s. r. u nekim govorima

4. Karakteristike čakavskoga narječja

Mnoge su karakteristike koje odlikuju čakavsko narječje. O tim su karakteristikama pisali mnogi istraživači, a najznačajniji među njima je Milan Moguš koji je 1977. godine u svojoj knjizi *Čakavsko narječje, Fonologija* utvrdio lingvističke kriterije prema kojima se određuje pripadnost mjesnih govora čakavskom narječju. Tih kriterija ima osam, a oni su: upotreba zamjenice *ča* odnosno *ca* ili samo *zač* odnosno *zac*; čakavska akcentuacija koja s ogleđa u troakcenatskom sustavu i/ili starom mjestu akcenta i/ili starom akcenatskom inventaru pri pomaku siline; čakavski refleks jata za koje je karakterističan ikavsko-ekavski odnos, dosljedna uporaba ekavizama, ikavizama ili jekavizama; čakavski izgovor fonema t'; prijelaz *ę* u *a* iza *j*, *ž* i *č*; posebni oblici glagola *biti* za tvorbu kondicionala; prijelaz *d'* u *j* i izostanak afrikate *ž*. O tim je lingvističkim kriterijima pisao i četiri godine prije u članku pod naslovom „Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja“. Pri istraživanju mjesnih govora, dijalektolozi se drže Moguševih lingvističkih kriterija, no zamjeraju mu što se, osim fonologije, nije dotaknuo nijedne druge jezične razine. O svim je jezičnim razinama čakavskoga narječja pisao Božidar Finka u svome istoimenom članku, u kojem je najprije pisao o prostiranju čakavskoga narječja, zatim o glavnim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim osobitostima. Pri pisanju ovoga diplomskog rada koristili smo se raznom literaturom kako bismo utvrdili karakteristike čakavskog narječja u cjelini. Bitno je napomenuti da se sljedeće karakteristike, koje ćemo navesti, ne javljaju u svim čakavskim istarskim govorima, nego barem u nekima. Osim sama opisa pojedine karakteristike, kraj svake ćemo napisati primjer i naziv mjesnoga govora u Istri u kojemu je ta karakteristika zastupljena. Osim literature, koristit ćemo se i vlastitim saznanjima, s obzirom na to da smo i mi govornici čakavskog narječja.

S obzirom na to da, s jedne strane, postoje karakteristike koje se javljaju samo u čakavskom narječju, a s druge strane one koje se javljaju dva ili sva tri narječja, dijalektolozi su odredili termine koji govore jesu li jezične činjenice svojstvene jednom ili više narječjima. Stoga, termin **alijetet** koristi se za jezične činjenice koje su svojstvene samo čakavskom podsustavu i nijednom drugom. Zato za te činjenice Milan Moguš kaže da predstavljaju „čistu drugost, drugost od drugih“, a ubraja ih u najvišu hijerarhijsku razinu. **Alteriteti** su jezične činjenice koje pripadaju hijerarhijski nižoj razini. One mogu biti svojstvene dvama pa i svim trima narječjima. Milan Moguš kaže da predstavljaju „drugost od drugih, ali ne od svih“. Autor terminâ alijetet i alteritet i njihovih definicija je Žarko Muljačić, a kasnije ih od njega preuzima Milan Moguš. Devedesetih godina 20. stoljeća Iva Lukežić ovim razlikovnim

činjenicama dodaje **arealne ili lokalne** jezične činjenice. Lokalnim ili arealnim jezičnim značajkama pripadaju podatci koji su svojstveni samo jednom govornom području ili mjesnom govoru, ali ne i cijelom lingvističkom sustavu.

Karakteristike čakavskoga narječja su:

Zamjenica *ča*

Čakavsko narječje duguje svoj naziv zamjenici *ča*. Ona se uzima kao prvi kriterij prema kojemu se određuje pripadnost nekog idioma čakavskom narječju. Ona je svojstvena samo čakavskom narječju, pa pripada jezičnim činjenicama najviše hijerarhijske razine odnosno alijetetima. To znači da je čakavski svaki govor u kojem se ova zamjenica javlja barem u samo jednome svom obliku. Nastala je vokalizacijom „slaba“ poluglasa prema formuli: *čь > čđ > ča. Oblici te zamjenice nisu svugdje isti. Čakavski govori imaju oblik *ca*, u Omišlju na otoku Krku govori se *če*, a u Dobrinju *čo*. U mnogim govorima pokriva značenje upitno-odnosne i neodređene zamjenice, ali razlikovnu funkciju nosi akcent. Tako je npr. u govoru Kršana i Gračišća. Naime govoru Kršana *čã* označava upitno-odnosnu zamjenicu, a *čô* neodređenu, a u govoru Gračišća *čã* (s kratkosilaznim naglaskom) označava upitnu i odnosnu zamjenicu za značenje neživo, a *čâ* (s dugosilaznim naglaskom) neodređenu koja odgovara značenju 'štogod', 'bilo što'. Npr. Čã dëlaš? (U ovoj je rečenici u službi upitne zamjenice); Storit ću čã büden znãla. (U ovoj je rečenici u službi odnosne zamjenice); Ku čã rečëš, pãzi da ga ne ofiëndiš¹. (U ovoj je rečenici u značenju 'što god', 'bilo što'). Zamjenica *ča*, pokraj svoga osnovnog oblika, javlja se u više oblika, a to su: *česa* u značenju 'čega' (riječ je o starom obliku genitiva zamjenice *ča*); prilozi *zač* u značenju 'zašto', *nač* u značenju 'našto', *poč* u značenju 'pošto', *vač* u značenju 'ušto' i *uč* u značenju 'ušto'; neodređena zamjenica *nič*, koja je nastala srastanjem negacije i zamjenice *ča*, u značenju 'nešto', a u nekim govorima u značenju 'ništa' i *niš* u značenju 'ništa, išta' te zamjenica *ništo* u značenju 'nešto'; upitne i odnosne zamjenice *čigov* u značenju 'čiji', *ičigov* u značenju 'ičiji', *ničigov* u značenju 'ničiji', *nečigov* u značenju 'nečiji' i *svačigov* u značenju 'svačiji'; veznik *aš* u značenju 'jer' koji je također nastao od zamjenice *ča*, što možemo dokazati sljedećom formulom: *za + čь > za + čđ > zač > ač > aš. Bitno je spomenuti da je na oblike *zač*, *vač*, *poč* i *nač* prvi upozorio Antun Mažuranić pri opisu vinodolskoga govora 1843. godine. Iz svega spomenutog možemo zaključiti da čakavski govori nisu samo oni u kojima se zamjenica *ča* javlja u svom osnovnom obliku, nego i oni koji koriste tu zamjenicu u bilo kojem od navedenih oblika. Kao primjer

¹ Primjeri su zabilježeni u govoru Gračišća u središnjoj Istri.

može nam poslužiti buzetski ili gornjomiranski dijalekt u kojem, iako se govori *kaj*, koriste se drugi oblici zamjenice *ča*, pa je taj govor čakavski.

Vokalizacija

Temeljni sustav čakavskoga narječja sastoji se od pet samoglasnika. Tu valja pribrojiti i samoglasno *r* koje se može realizirati bez ili s popratnim vokalom. Ono, kao i ostali samoglasnici, može biti naglašeno i nenaglašeno. U nekim čakavskim govorima ono može biti dugo i kratko, a u nekima samo kratko. U istarskim se čakavskih govorima *r* javlja bez popratnoga vokala: *brdo*, *brz/brs*, *črv/črf*, *grb/grp*, *grlo*, *krcat*, *krpat*, *Krk*, *krv/krf*, *mrt*, *prst*, *prvi*, *smrt*, *srce*, *svekrva/sekrva*, *sredela*, *trd/trt*, *trs*, *vrč*, *vrh*, *virtet*, *zrno*. U tim riječima *r* ima slogotvornu funkciju. U nekim su govorima zabilježene i dvostrukosti. U tim govorima, naime, postoje i primjeri s *ar* umjesto *r*, npr. *otparla*, *zaparla*, *sardela*, *škarpa* i sl. Moguš ističe da je zamjena sonanta *r* s *ar* arhaizam iz starijeg čakavskog, a smatra da je riječ o posebnom vidu diftongacije.

Mnogi čakavski (istarski) govori imaju više od pet samoglasničkih fonema. Tako je npr. u govoru Žminja i Gračišća, u kojima se javljaju dvoglasni ili diftonzi. Naime u tim govorima ne postoji dugo *ā*, dugo *ē* i dugo *ō*, već su oni prešli u dvoglase, pa je tako dugo *ā* prešlo u *â* (glas koji je prema izgovoru sličan glasu *a* i *o*), dugo *ē* je prešlo u *ie*, a dugo *ō* u *uo*. Primjeri:

- za dvoglas *â*: *samânj*, *mâj*, *Mâte*
- za dvoglas *ie*: *biela*, *blied*, *bries*, *grieh*, *maciel*, *triebat*
- za dvoglas *uo*: *buolna*, *muost*, *nuož*, *vuol*.

U nekim se govorima ne javljaju sva tri dvoglasa kao u govoru Gračišća i Žminja, nego samo jedan ili dva. Tako na primjer u govoru Lindara ne postoji dvoglas *â*, a u Kršanu diftongiralo se samo dugo *ē*, što znači da u tim dvama govorima ta pojava nije dosljedna.

Nezaobilazno je reći da su diftonzi ili dvoglasni *a*, *ie*, *uo* nastali od zatvorenih vokala *a*, *e*, *o*. Dugi *a*, *e* i *o* zatvaraju se, a onda prelaze u diftong. Istraživači susačkoga govora navode na su artikulacijski razlozi za diftongaciju ovi: „u zatvorenom slogu vokali se nisu mogli održati kroz čitavu dužinu nepromijenjeni. To je zato, što mišićna napetost, koja se koristi za realizaciju intenziteta pri izgovoru vokala i konsonanata (...), nije bila dovoljna da održi i dužinu tih vokala, i dužinu dvaju konsonanata do kraja u jednako napetom obliku. To više što je zbog funkcije vokala da stvara veličine otvora, naglašeni vokal tendirao otvoru i time se mišićna napetost smanjivala. Sve je i funkcionalno i fiziološki bilo spremno za diftongaciju“

(Hamm-Hraste-Guberina 1956: 60). Moguš ističe da je diftongacija mlađa pojava u čakavskom narječju, a to je zaključio usporedbom toponima zabilježenih u starim spomenicima s današnjim likovima. Najbolje je čuvaju najkonzervativniji čakavski govori. Moguš ističe da se radi o izvornoj čakavskoj crti koja služi za određivanje pripadnosti nekoga govora čakavskom narječju.

Refleks jata

Prema refleksu jata, istarski se čakavski govori dijele u tri skupine: ekavske, ikavske i ikavsko-ekavske. U dijalektološkoj se literaturi naglašava da je prije turskih provala na Balkanski poluotok i velikih migracija čitava Istra bila ekavska. Ikavski su govor sa sobom „donijeli“ doseljenici iz Dalmacije koji su bježali pred Turcima u 16. stoljeću. Do tih je jezičnih mijena došlo u središnjoj, sjeverozapadnoj i jugozapadnoj Istri te oko Vodica. Stari se jat bilježi znakom *ě*, i prema njemu su se u čakavskome narječju razvila četiri refleksa, od kojih su tri zastupljena u Istri. Jekavski refleks jata, naime, javlja se samo na otoku Lastovu. Oni govori u kojima je jat zamijenjen samoglasnikom *i* nazivaju se ikavskima, oni u kojima je zamijenjen samoglasnikom *e* ekavskima, a oni u kojima je zamijenjen *je* jekavskima. Pojavu dvostrukoga jata prvi je opisao L. Jakubinskij, a kasnije i Karl H. Meyer. Njih su dvojica tridesetih godina 19-og stoljeća, nezavisno jedan od drugoga, utvrdila isto pravilo u vezi s javljanjem dvojnoga refleksa, pa je to pravilo u dijalektologiji nazvano Jakubinskij-Meyerovo pravilo. Na temelju građe o vinodolskom govoru (Jakubinskij) i na temelju istraživanja krčkih govora (Meyer) autori su zaključili da ostvaraj *ě* ovisi o fonološkom okružju. Naime ukoliko se *ě* nađe ispred suglasnika *d, t, n, r, l, s* i *z* iza kojega slijedi *a, o, u, ѡ, y* i *ь*, bit će zamijenjen samoglasnikom *e* tj. odraz će biti ekavski, a u svim drugim slučajevima *ě* će biti zamijenjen samoglasnikom *i*. Primjeri su: leto, ded, testo, rezat, delo, koleno, mera; vrime, dica, dite, rika, brig, kadi, gdi. Pravilo su kasnije dopunjavali i razrađivali i drugi autori.

Primjeri u kojima je nekada stajao *ě* su mnogobrojni. Izdvojit ćemo samo neke riječi s tim refleksom koje se često javljaju u istarskim mjesnim govorima. Prva riječ sadrži ekavski odraz jata, a druga ikavski. S obzirom na položaj, *ě* se javlja u korijenskim i relacijskim morfemima.

Primjeri u kojima se *ě* javlja u korijenskim morfemima su: beseda/besida, bežat/bižat, belit/bilit, breja/brija, cedilo/cidilo, crekva/crikva, čovek/čovik, čerešnja/čerišnja, lep/lip, lešnjak/lišnjak, mesec/misec, mesto/misto, mleko/mliko, nedjelja/nedilja, nevesta/nevista, oreh/orih, repa/ripa, rezat/rizat, sekira/sikira, seme/sime, smešan/smišan, spoved/spovid,

svedok/svidok, Telovo/Tilovo, vetar/vitar, vreme/vrime, železo/želizo, žlebac/žlibac i mnogi drugi.

Primjeri u kojima se *ě* javlja u relacijskim morfemima su: bolet/bolit, cvilet/cvilit, črnet/črnit, čupet/čupit, dole/doli, gore/gori, goret/gorit, kipet/kipit, nutre/nutri, potrpel/potrpit, smet/smit, šumet/šumit, takoveh/takovih, tet/tit, trpet/trpit, vesit/visit, videt/vidit, vrtet/vrtit, zavidet/zavidit, živet/živit, žutet/žitit i mnogi drugi.

Prema refleksu jata, istarski poluotok možemo podijeliti na ekavske, ikavske i ekavsko-ikavske govore. Ekavsko je istočno i središnje područje Istre. Ono na svojoj južnoj strani dopire do rijeke Raše i Žminja, a na zapadu do Tinjana, Motovuna i Buzeta. Najveći dio Istre zauzimaju ikavski govori koji obuhvaćaju zapadno i južno istarsko područje. Prema mnogobrojnim istraživanjima Line Pliško, na tom je području i nekoliko stalih ekavizama: sused, suseda, venac. Ikavsko-ekavskim dijalektom u Istri govore stanovnici Velih i Malih Muna, Maloga Brguda, stanovnici u unutrašnjosti Istre zapadno i jugozapadno od Učke. Tim se dijalektom govori i u dvadesetak sela oko mjesta Čepić, pa je zbog toga ta skupina nazvana čepićka skupina (tako su je nazvali Maļeckii i Lukežić). Riječ je o prostoru iza Učke, unutar granice kojoj je na sjeveru Šušnjevia, na istoku Kožljak, na jugozapadu Milotski Breg, a na zapadu Zarečje (mjesto udaljeno nekoliko kilometara od Pazina). Devedesetih godina 20-og stoljeća studentica kroatistike Orijana Matika otkrila je da se dvojni refleks jata javlja i govovima Ceranšćine u središnjoj Istri.

Refleks prednjeg nazala *ę*

Prednji nazal *ę* je u čakavskom narječju imao dvije faze: u jednoj je fazi prešao u *a* iza palatala, a u drugoj u *e* iza nepalatala. Opisivači sušačkoga govora, Josip Hamm, Mate Hraste i Petar Guberina, zaključili su da je prijelaz *ę* u *a* iza palatala stariji, a pripada zadnjem stadiju praslavenskoga jezika, dok će prijelaz *ę* u *e* iza nepalatala uslijediti vjerojatno do kraja 10. stoljeća. S tom se tvrdnjom slaže i Milan Moguš jer je primijetio mnoge toponime iz 10. stoljeća u kojima je *e* dobiveno od *ę*. Ovaj stariji prijelaz ubrajamo u alijetete, odnosno u jezične crte koje su svojstvene samo čakavskom narječju. Nezaobilazno je spomenuti da u većini istarskih govora *ę* prelazi u *a* samo iza palatala *j*. Također, u cjelokupnoj čakavštini sačuvano je tek nekoliko primjera s tim odrazom jer je s vremenom fonem *ę* prešao u *e*, tako da su primjeri s *a* izuzetno rijetki.

Primjeri prijelaza *ę* u *e*: deset, govedo, meso, pamet, pet, žedan, žet, žetvenjak

Primjeri prijelaza φ u a : jačmik, jatra, zajik², žaja

Refleks stražnjeg nalaza φ

U čakavskome narječju stražnji refleks prelazi u u ili o , ali češće u u . Primjeri prelaska φ u u su: ruka, subota, zub, utroba, tužit se. Posebnost predstavljaju govori buzetskoga ili gornjomiranskoga dijalekta u kojima stražnji nazal prelazi u a , na primjer golab. Dvojak odraz kao u i o poznat je ekavskim govorima u Istri, odnosno pazinskim, žminjskim i labinskim, u govoru Brca, Vele Učke. Trojaku zamjenu stražnjeg nazala Silvana Vranić je zabilježila u govorima Sv. Bartola, Zamaska, Brkača i Kaldira (Vranić 2005).

Odras fonema \int

U većini čakavskih govora starojezično slogotvorno \int prelazi u u , a primjeri su: buha, dug, gutat, mučat, pun, sunce, vuk, vuna, žut i sl. Dijalektologinja Silvana Vranić je u knjizi *Čakavski ekavski dijalekt, Sustav i podsustavi* zabilježila da je u govorima Sv. Bartola, Brkača, Kaldira i Pagubica primijetila dvojak refleks fonema \int , koji u nekim slučajevima prelazi u u , a u nekima u o .

Čakavski se govori s obzirom na refleks fonema \int dijele na sljedeće skupine:

- u kojima je \int prešlo u u
- u kojima je \int prešlo u o
- govore s dvojnim refleksom: u i o
- u kojima je \int neizmijenjeno
- u kojima je \int zamijenjeno s al
- u kojima je \int zamijenjeno s el ili e .

Kao što je već spomenuto, temeljni je čakavski refleks prijelaz u u .

Akcentuacija

Dijalektolozi svrstavaju akcentuaciju u najznačajniju fonološku značajku jer je upravo ona najbolji pokazatelj jezičnoga stanja.

Čakavski je naglasni sustav najstariji sačuvani starohrvatski naglasni sustav i najbliži je ishodišnome naglasnom sustavu. O jedinstvu čakavske akcentuacije pisao je Milan

² Imenica „zajik“ nastala je metatezom ili premetanjem od imenice „jazik“.

Moguš u istoimenom članku, u kojemu je odredio naglasne sustave čakavskoga narječja. Kao polazište u njihovu određivanju uzima starohrvatski sustav koji čine tri naglasaka, nenaglašene duljine i nenaglašene kračine. Prema čuvanju navedenih elemenata, Moguš dijeli naglasne sustave na **stare**, **starije**, **nove** i **novije**. **Stari** je onaj sustav u kojem je sačuvan starohrvatski sustav. Najarhaičniji su oni govori koji čuvaju staro mjesto naglasaka, starohrvatski ili zavnuti akcent (zbog najbolje očuvanosti u čakavskome narječju zove se i čakavski akut!) te prednaglasne i zanaglasne duljine. U tom slučaju govorimo o tipičnim čakavskim govorima. U **starijemu** su sustavu sačuvana stara akcenatska mjesta, ali je na njima došlo do promjene intonacije (uzlazna u silaznu) ili trajanja (kratki naglasak postaje dugi). Ukoliko je u nekom govoru došlo do prijelaza akuta u dugosilazni akcent, a pritom su se sačuvala stara distribucijska mjesta, tada je riječ o starijem dvoakcenatskom sustavu. **Noviji** akcenatski tip karakterizira djelomičan pomak akcenatskog mjesta. U **novom** je akcenatskom tipu došlo do potpunog pomicanja starih akcenatskih mjesta. Posljednja dva sustava javljaju se u govorima koji su izloženiji nečakavskim utjecajima. U mnogim je istarskim ekavskim govorima sačuvan stari troakcenatski sustav (na primjer u Žminju, Gračišću i Lindaru). Istraživanja dijalektologinje Line Pliško pokazala su da mnogi govori jugozapadnog istarskog dijalekta imaju noviji troakcenatski sustav u kojima je došlo do pomicanja kratkosilaznoga naglasaka s ultime na penultimu, na kojoj je, prilikom pomicanja, nastao akut. Dakle, u tim je govorima došlo do pomicanja mjesta naglasaka, promjene duljine (opreka po kvantiteti) i promjene intonacije (opreka po intonaciji). Primjeri su: *popì* > *pōpi*, *selò* > *sělo*, *vinò* > *vīno* itd. U nekim je istarskim govorima došlo do neutralizacije dugih naglasaka: dugosilaznog i akuta, odnosno došlo je do gubitka akuta. Takvi su govori, naravno, dvoakcenatski jer se u njima, prema tome, ostvaruje samo kratkosilazni i dugosilazni akcent. Takav je govor kršanski koji ubrajamo u srednjočakavski ili ikavsko-ekavski dijalekt. U nekim mjestima u okolici Labina potvrđen je jednoakcenatski sustav u kojem se ostvaruje samo kratkosilazni naglasak. Da bi se utvrdilo akcenatski sustav nekoga mjesnog govora, potrebno je istražiti mjesto i položaj naglasaka te usporediti sa starohrvatskim sustavom.

Nepostojanje zvučnih afrikata *d̑* i *dž*

U čakavskom se narječju nisu razvile zvučne afrikate *d̑* i *dž*. Naime, čakavsko je *d̑*, koje se bilježi kao *d'* prešlo u *j*, a *dž* u *ž*. Primjeri prelaska *d'* u *j* su: anjel, grajan, grozje/grojze, meja, mlaja, nasajeno, preja, raje, saje, slaja, trji/trlji, tuje, žeja. Primjeri prelaska *dž* u *ž* su: žep, svedožba/svidožba. Fonem *d'* javlja se samo u tuđicama i posuđenicama, primjerice u riječima: *d'ir* (= 'okretaj'), *d'irasol* (= 'suncokret'), u osobnom

imenu And'elo i sl. U svakom slučaju fonem d' se u čakavaca izgovara puno mekše nego u štokavaca, zbog toga se ne bilježe znakom \acute{d} , nego d' .

Zamjena dočetnog -m u -n

Zamjena $m > n$ ostvaruje se na kraju riječi, ali samo u relacijskim morfemima, dok na kraju leksičkoga morfema ostaje neizmijenjeno. Razlog tomu je taj što bi ta promjena na kraju leksičkoga morfema izazvala promjenu značenja³. Primjeri su: dim, grom, kum, lakom, pitom, sram. Izuzetak predstavljaju glavni brojevi sedan i osan, u kojima dolazi do prijelaza m u n iako je riječ o leksičkim morfemima. Ta pojava nije svojstvena samo čakavskim govorima, već i slovenskim, štokavskim, crnogorskim i albanskim duž jadranske obale. Prema tome je jasno da pripada jezičnim činjenicama nižega razlikovnoga ranga, tj. alteritetima. Antun Mažuranić ju navodi kao jednu od najznačajnijih odlika vinodolskoga govora. Mate Hraste u svom članku o toj pojavi iznosi mišljenje da se javlja već krajem 15. stoljeća, u 16. stoljeću dolazi do stagnacije jer je čakavski renesansni pisci baš ne primjenjuju, a do pravog izražaja dolazi tek u 17. i 18. stoljeću. Kao uzrok navodi lakši izgovor, jer je na kraju riječi lakše izgovoriti n negoli m . Hraste se suprotstavlja onima koji misle da je do te pojave došlo pod utjecajem romanskoga (veljotskoga) jezika, jer se u veljotskome jeziku ta jezična crta ne javlja, kao ni u mletačkome dijalektu. Milan Moguš ne prihvaća tzv. „teoriju lakšeg izgovora“, jer onda se postavlja pitanje zašto ta pojava nije zahvatila i druga dva dvousnena (bilabijalna) konsonanta, dakle, b i p , nego samo m . „Zbog svega što je navedeno, tumačenje prijelaz završnog nastavačnog $-m > -n$ kao posljedice lakšeg izgovora ne djeluje uvjerljivo“ (Moguš 1977: 80).

U sljedećem tekstu navodim primjere prelaska m u n na kraju relacijskoga morfema u istarskim čakavskim govorima. Primjeri su:

- u prezentu: pišen, pitan, mislin, išćen, brišen itd.
- u I imenica muškoga roda: miron, mišen
- u I imenica ženskoga roda: mamon, olovkon/olofkon, žunon
- u I imenica srednjega roda: poljen.

³ Izuzetak je govor Omišlja na otoku Krku, u kojemu završno $-m$ u relacijskim morfemima ostaje neizmijenjeno.

Rotacizam

Riječ je o pojavi u kojoj se u prezentskoj osnovi glagola „moći“ suglasnik *ž* zamijenjen suglasnikom *r*. S obzirom na to da je ta pojava svojstvena mnogim govorima unutar svih triju narječja ubrajamo je u alteritete. Svojstven je raznim oblicima glagola „moć“ i „pomoć“. Primjeri su: moren, moreš, more, moremo, morete, moru/moro/morejo; pomoren, pomoreš, pomore, pomoremo, pomorete, pomoru/pomorejo/pomoreju.

Cakavizam

Cakavizam je pojava pod kojom se podrazumijeva zamjena glasova *č*, *ž* i *š* glasovima *c*, *z* i *s* ili glasovima *c*, *ž*, *ś*. Prema tome cakavske govore dijelimo u dvije skupine:

- prvoj skupini pripadaju govori u kojima se umjesto *č*, *ž* i *š* izgovaraju glasovi *c*, *z* i *s*, a
- u drugoj skupini *č* prelazi u *c*, a umjesto palatala *ž* i *š* izgovaraju se tzv. srednji glasovi koji se izgovaraju između *s* i *š* i *z* i *ž* (dakle, nisu tvrdi *ž* i *š*, a nisu ni čisti *z* i *s*), a to se u pismu bilježi kao *ž* i *ś*⁴.

Monografiju o toj je pojavi napisao Mieczysław Małecki koji je na preko osamdeset stranica opisao tu pojavu, pokušao odrediti vrijeme nastanka i rasprostranjenost, a na kraju je popisao nazive mjesta u kojima je zastupljen. Zaključio je da je prisutan u velikom broju međusobno nepovezanih čakavskih naselja, najčešće polugradskega tipa, od Istre do srednjodalmatinskih otoka. Što se tiče istarskih govora, uspoređujući popis M. Małeckoga i naša saznanja o čakavskim govorima, primjećujemo da je popis M. Małeckoga brojniji, što znači da se cakavizam sve više gubi. To je primijetio i Milan Moguš koji piše da je danas cakavizam u izumiranju, ali ga ipak pojedini govornici čuvaju. O tome je pisala i Alvišana Klarić u knjizi o govoru Gračišća u središnjoj Istri. Za izvorni je gračaški govor, naime, karakterističan cakavizam, no danas čakavskim govorom govore samo pripadnici starije generacije, dok se u govoru srednje, a pogotovo mlađe generacije, ta pojava ne čuje (Klarić 2012). Na temelju istraživanja M. Małeckoga, M. Moguša, A. Klarić i ostalih dijalektologa i na temelju naših saznanja možemo zaključiti da je cakavizam u izumiranju.

⁴ Oko bilježenja takvih glasova bilo je nesporazuma, jer su ih jedni dijalektolozi (primjerice Marcel Kušar, Aleksandar Belić, Milan Moguš) bilježili kao *ś* i *ž*, a drugi (Mieczysław Małecki) kao *ś* i *z*. Małecki, naime, smatra da je takvo bilježenje glasova pogrešno. Usprkos objašnjenju M. Małeckog, Moguš bilježi te glasove kao *ś* i *ž*, a svoje stajalište iznosi u knjizi *Čakavsko narječje, Fonologija*. On, naime, ne vidi problem u takvom bilježenju jer, za razliku od poljskoga jezika, hrvatski književni jezik nema fonema *ś* i *ž*, pa „ti znakovi sasvim dobro služe za označivanje čakavskih fonema koji se artikuliraju između *s* i *š* (...)“ (Vidi: Milan Moguš: *Čakavsko narječje, Fonologija*, 1977., str. 67.)

Mačeki tvrdi da je ta pojava nastala u 17. stoljeću i to zbog utjecaja venecijanskoga jezika na hrvatski jezik. Mate Hraste i Aleksandar Belić slažu se s Mačekim po pitanju utjecaja, ali ne i vremena nastanka. Oni, naime, smatraju da se radi o pojavi 15. stoljeća, a to dokazuju glagoljski spomenici na kojima se jasno razlikuju fonemi *č* i *c*, *š* i *s*, *ž* i *z*. Mate Hraste i Aleksandar Belić ne slažu se s Mačekim po pitanju nastanka cakavizma, a Josip Hamm i poljski slavisti po pitanju utjecaja. Jedan od argumenata koji iznosi Hamm je taj što se u mnogim gradovima u Hrvatskoj koji su bili izloženi mletačkom utjecaju ne govori cakavski nego čakavski. Hamm tu pojavu tumači kao depalatalizaciju, a ne kao mletački utjecaj, jer da je tako, smatra Hamm, onda bi cakavizam bio prisutan u svim mjestima koji su bili izloženi mletačkom utjecaju, a ne u samo nekim. Žarko Muljačić se ne slaže ni s Mačekim ni s Hammom, već smatra da uzrok cakavizmu treba pronaći u fonemskom sustavu jezika, te u unutrašnjim i izvanjezičnim faktorima.

Kao što je već spomenuto, Mačeki u studiji o cakavizmu donosi popis mjesta u Istri u kojima je zastupljen cakavizam. To su (abecednim redom): Bale, Beram, Boljun, Brest, Brgudac, Brseč, Buje, Buzet, Čepić, Fiškulin, Fontana, Galižana, Garžinići, Gologorica, Gračišće, Grdoselo, Kanfanar, Karojba, Kašćerga, Krbuni, Kringa, Kršan, Labin, Lanišće, Lindar, Materada, Milotić Breg, Motovun, Momjan, Pazinski Novaki, Pazin, Peroj, Pićan, Plomin, Poreč, Roč, Rovinj, Šišan, Sveti Ivan i Pavao (pokraj Svetog Petra u Šumi), Štinjan, Šumber, Tar, Tinjan, Trviž, Valbandon, Varvari, Vodnjan, Vrsar, Zarečje i Žminj. Važno je napomenuti da je Mačeki popisao i čakavsko-talijanska mjesta. Kao izvorni govornici čakavskoga narječja i kao stanovnici Istre možemo potvrditi tvrdnju Milana Moguš a i drugih dijalektologa da je cakavizam u izumiranju jer se ne čuje u gotovo nijednom navedenom mjestu, izuzevši pojedine govornike najstarije generacije.

Konsonantske skupine

U istarskim se čakavskim govorima čuva konsonantska skupina *čr*, u primjerima: črn, črv/črf, čripnja, črišnja, črljeno. Podrazumijeva se da se to ne odnosi na govore koji su cakavski jer u njima se, naravno, zbog nepostojanja konsonanta *č* javlja skupina *cr*. „Izgovor *cr* umjesto *čr* pripisivao se bez rezerve štokavskom utjecaju. (...) treba ipak reći da je do prijelaza *čr* > *cr* došlo automatski u svim čakavskim govorima (jer se svako *č*, pa i ono u *čr*, zamjenjivalo sa *c*). U njima se dakle ne radi o štokavskom utjecaju, nego o eminentno čakavskom prijelazu“ (Moguš 1977: 83).

Praslavenski skup *tj realizirao se jotovanjem kao *t'*: kut'a, not'a, svit'a.

Praslavenski skupovi *stj i *skj realizirali se se kao št ili št': ognjišt'e/ugnjišt'će, strništ'će, kopišt'e, klešt'a, št'ucat.

Skupine šk i št javljaju se u primljenicama: škerac, škornja, škartoc, škatula; fešta, štikadent.

Skup sp realizirao se kao šp: špina, španjulet, šporkat, špital.

Morfonološke alternacije

Najčešće morfonološke alternacije u čakavskom narječju su:

- **odsutnost sibilizacije** u primjerima tipa: bubregi, duhi, ruki, vragi.
- **disilimacija sibilanata** u primjeru tipa prahci u kojoj je suglasnička skupina *sc* zamijenjena s *hc*
- **Obezvučenje finalnih zvučnih suglasnika** javlja se najčešće u ekavskim govorima odnosno u sjeveročakavskom ili ekavskom čakavskom dijalektu. Primjeri su mnogobrojni: daš, glat, grop, kriš, medvet, mras, noš, vrah i mnogi drugi. Silvana Vranić je u knjizi *Čakavski ekavski dijalekt, Sustav i podsustavi* zabilježila da je jedna od karakteristika ekavskih govora prijelaz *v* u *f* na kraju riječi (npr. krvav > krvaf, nov > nof) i ispred bezvučnih suglasnika (npr. njavči > njafči, ovca > ofca). Dakle, u tim dvjema pozicijama *v* se vlada kao zvučni suglasnik.
- **jotacija** u primjerima lišt'e, grojze, rojenje; u govoru Svete Katarine i okolice zapazili smo da jotacija izostaje u 3. osobi množine prezenta: „oni te“ umjesto „oni će“.
- **Delateralizacija** je, prema Davidu Mandiću, prijelaz *lj* > *j*. On kaže: „Lateralni palatal /*l*/ delateralizacijom prelazi u (fonetski sličan) nelateralni palatal *j*“ (Mandić-Rusac 2013: 129). Primjeri su: nedija, ponedijak, dimjak, duji, lagje, zdravje, prokjet i mnogi drugi. Ta je morfonološka alternacija zabilježena u nekim jugozapadnoistarskim i sjeverozapadnim istarskim govorima.
- **prijevoj** odnosno prijelaz *a*, *o* u *e* u primjerima tipa: resti, kresti, rebac, teplit, tepal
- **dodavanje vokala i navezaka** na kraju riječi u primjerima tipa: zada, sprida, zgora, zdola. Ponekad se na priloge i prijedloge dodaju i navesci: jutroska, večeraska, danaska. Ta je pojava zabilježena u govorima Gračišća, Lindara i Žminja.

5. Proučavanje istarskih čakavskih govora

S obzirom na to da je Istra oduvijek privlačila pozornost dijalektologa i jezikoslovaca, mnogi su istarski govori obrađeni. U daljnjem ćemo tekstu popisati autore koji su istraživali istarske govore na bilo kojoj jezičnoj razini. Važno je napomenuti da je od svih jezičnih razina najbolje ispitana i obrađena fonološka, zatim morfološka, a najmanje sintaktička. Ta je činjenica općepoznata u dijalektološkoj literaturi. Naime svi koji ispituju određeni mjesni govor, u svojim radovima donose rezultate istraživanja na fonološkoj razini, dok se sintaksa vrlo rijetko ili gotovo uopće ne spominje. Popis koji slijedi naravno da nije potpun, nego obuhvaća samo one govore o kojima nam je poznato da su istraženi iz konzultirane literature za ovaj diplomski rad. Što se tiče metodologije, odlučili smo da ćemo popis napraviti prema čakavskim dijalektima u Istri (prema općeprihvaćenoj podjeli Dalibora Brozovića).

a) Buzetski ili gornjomiranski dijalekt

Jedan od najznačajnijih istraživača ovoga je dijalekta Petar Šimunović koji je u svojim člancima pisao o posebnostima ovoga dijalekta te o tome da ovaj dijalekt pripada čakavskome narječju, a ne kajkavskome. Tu je tezu obrazložio u članku pod naslovom „Takozvana buzetska kajkavština“. Od recentnijih radova izdvajaju se radovi Nataše Vivode koja je istražila nekoliko buzetskih govora.

b) Jugozapadnoistarski ili štakavsko-čakavski dijalekt

Što se tiče ovoga dijalekta, nezaobilazni su mnogobrojni radovi Line Pliško. Ona istražuje i govore drugih dijalekata, no najvećim je dijelom usredotočena na govore jugozapadne Istre. Istražila je govor rodne Barbanštine, zatim Krnice, Marčane, Orbanića (u JZ Istri), Nove Vasi (pokraj Poreča), Hlistića (pokraj Tinjana), Lobarike, Butora i Hreljića. Od recentnijih istraživača izdvajamo i Davida Mandića koji je, također, objavio mnoge radove o jugozapadnoistarskom dijalektu. U suautorstvu s Linom Pliško istražio je govor Ližnjana, Marčane i Kacane. U svojim radovima Mandić poseban naglasak stavlja na akcentuaciju i akcenatske tipove. Iz starije dijalektološke literature izdvajaju se: Mate Hraste, Branimir Crljenko i Radosav Bošković.

c) Sjevernočakavski ili ekavski čakavski dijalekt

Govore toga su dijalekta istraživali Milan Moguš (govor Brseča), Ivan Žgrablić (govor Žminja), Aleksandar Belić, Rudolf Ujčić (jezične značajke govora Lindara), a od

recentnijih autora Janneke Kalsbeek (govor žminjskih Orbanića), Alvijana Klarić (govor Gračišća) i Lina Pliško (govor Berma). Karakteristike labinskih je govora ispitala Ivana Nežić, najprije u pojedinim člancima, a zatim u doktorskome radu.

d) **Srednjočakavski ili ikavsko-ekavski dijalekt**

Kao što je već spomenuto na prethodnim stranicama ovoga diplomskog rada, ovaj je dijalekt najraspršeniji. Stoga je u Istri podijeljen u dvije skupine, od kojih drugu čini tzv. čepićka skupina koju je dijalektološki obradila Nada Peršić. Najprije je u svom diplomskom radu, a kasnije i knjizi obradila govor Kršana, a za potrebe svoga je doktorskoga rada obradila jezične značajke čepićkoga područja. Helena Šipraka je u svome diplomskome radu istražila govor Gologorice, a Danijela Mijandrušić govor Mandalenčića (sela pokraj Gračišća u središnjoj Istri u kojem se govori dvojnim ikavsko-ekavskim refleksom).

e) **Južnočakavski ili ikavski čakavski dijalekt**

Među prvim istraživačima ovoga dijalekta izdvaja se Mate Hraste koji je dokazao da su ti govori čakavski. Od recentnijih istraživača možemo spomenuti Silvanu Vranić i Ivu Močibob koje su istražile govor Karojbe.

Naposljetku ovoga je rada vrlo važno napomenuti one koji njeguju istarski čakavski izričaj. To su mnogobrojni književnici koji svoja književna djela pišu na svom mjesnom govoru. Iz starije literature i udžbenika svima su poznati Drago Gervais, Mate Balota (Mio Mirković) i Zvane Črnja, a od recentnijih autora izdvajaju se: Marija Ribarić, Nada Galant (pseudonim Nada Peteh), Vesna Milan, Denis Kožljan, Josip (Pino) Klarić, Ana Krnjus, Davorka Kotiga-Flego, Smiljana Bertoša, Drago Draguzet, Miroslav Sinčić i mnogi drugi. Većina spomenutih autora dobitnici su mnogobrojnih nagrada, a svake se godine i lipnju okupljaju na susretu pod nazivom *Verši na šterni* u Vižinadi, gdje javno predstavljaju i čitaju svoja djela napisana na čakavskome narječju.

6. Zaključak

Na istarskome se poluotoku govori čakavskim narječjem izuzevši štokavska mjesta u okolici Pule, kao što su: Premantura, Vinkuran, Vintijan, Valdebek, Peroj (doseljenici iz Crne Gore), Vodnjan i druga manja mjesta. Prema klasifikaciji Dalibora Brozovića, u Istri ima pet od šest dijalekata. Što se tiče rasprostranjenosti, najveći dio poluotoka zauzima jugozapadnoistarski ili štakavsko-čakavski dijalekt, a najraspršeniji je srednjočakavski ili ikavsko-ekavski dijalekt. Do 16. Stoljeća Istra je bila ekavska, no prodor Turaka u 16. stoljeću bio je uzrokom pomicanja štokavskoga stanovništva koje se u to vrijeme doselilo u Istru među čakavce ekavce. Oni su donijeli sa sobom ikavski izgovor. Na temelju toga možemo zaključiti da je ekavski govor starosjedilački, a zadržao se na onim područjima gdje nije bilo doseljavanja stanovništva iz Dalmacije. Ikavski govori u Istri su migracijski, a obuhvaćaju jugozapadnu i sjeverozapadnu Istru. Nakon mnogobrojnih rasprava u vezi s tim jesu li ta područja štokavska ili čakavska, Mate Hraste je 1963. i 1964. godine dokazao da su čakavska.

Što se tiče karakteristika čakavskoga narječja, u Istri se javljaju različiti oblici zamjenice *ča*. U većini govora glasi upravo tako, u čakavskim govorima *ca*, a u buzetskom dijalektu ta zamjenica glasi *kaj*. U dijalektološkoj se literaturi ističe posebnost buzetskoga dijalekta i u dvojakom refleksu fonema /*ʃ*/ te u odrazu stražnjega nazala. Ostale karakteristike čakavskih istarskih govora preklapaju se s onima koje se javljaju na čitavom čakavskom području.

7. Sažetak

Na istarskome se poluotoku najvećim dijelom govori čakavskim narječjem. Prema općeprihvaćenoj klasifikaciji Dalibora Brozovića, u Istri je rasprostranjeno pet od šest dijalekata, od čega najveći dio zauzima jugozapadnoistarski ili štakavsko-čakavski dijalekt, koji nije izvorni, nego migracijski jer su ga sa sobom „donijeli“ doseljenici iz Dalmacije koji su u 16. stoljeću bježali pred Turcima. Najznačajnije karakteristike čakavskoga narječja su: zamjenica *ča*, refleks *jata*, akcentuacija koja je ujedno i najznačajniji fonološki kriterij, odraz prednjeg i stražnjeg nazala, odraz fonema */j*, morfonološke alternacije i druge jezične značajke. Najveće je šarenilo u istarskim govorima zabilježeno u zamjenici *ča* koja ima trojak odraz: *ča*, *kaj* i *ca*, te u akcentuaciji, zbog toga što su neki govori zadržali stari troakcenatski sustav, u nekima je došlo do pokrate zanaglasnih duljina, dok su drugi govori u potpunosti izgubili akut (dvoakcenatski sustavi) ili je akut nastao prenošenjem kratkosilaznoga naglaska s posljednjega sloga ili ulime na penultimu (noviji troakcenatski sustav), a u jednom je mjestu pokraj Labina čak zabilježen jednoakcenatski sustav. Zbog svega navedenog teško je odrediti koji akcenatski sustav prevladava u Istri. Najveće su posebnosti u odnosu na ostale istarske govore, ali i druge podsustave hrvatskoga jezika zabilježene u buzetskom ili gornjomiranskom dijalektu.

Da je čakavska riječ još uvijek „živa“ dokazuju mnogobrojni suvremeni autori koji u svojim književnim djelima njeguju čakavski istarski izričaj. Na taj način daju doprinos očuvanju čakavskih istarskih dijalekata, ali i pojedinih mjesnih govora.

8. Abstract

Mostly spoken dialect on the Istrian peninsula is Chakavian dialect.

According to generally accepted classification by Dalibor Brozović in Istria there is widespread five of the six Croatian dialects, most of which takes south-west Istrian or Shtokavian-Chakavian dialect. The Shtokavian-Chakavian dialect is not the original dialect, but migration because it was "brought" by immigrants from Dalmatia who were escaping from the Turks in the 16th century.

The most important characteristics of Chakavian dialect are: pronoun ČA, reflex yat, accentuation (the most important phonological criterion), a reflection of the front and back nasals, a reflection of phonemes /j/, morphological alternations and other language features.

The greatest variety in the Istrian speeches is recorded in the pronoun ČA which has a three-fold reflection: ČA, KAJ and CA and accentuation, because some of that speeches kept three - accent old system, in others unaccented lengths have been cutted, while others speeches were completely lost the acute (two-accent system) or the acute was created by transmission of short-falling accent from the last syllable (new three-accent system), and even in one village near Labin is recorded one-accent system.

For all these reasons it is difficult to determine which accentual system prevails in Istria.

The biggest particularities compared to other Istrian speeches and subsystems of the Croatian language were recorded in Buzet or gornjomiranskom dialect.

Numerous of contemporary authors, who nurture chakavian Istrian expression in their literary works also prove that a „Chakavian word“ is still "alive".

In this way, they contribute to the conservation of chakavian Istrian dialects, as well as certain local dialects.

8. Literatura

KNJIGE

- BROZOVIĆ, Dalibor. 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- KLARIĆ, Alvinjana. 2012. *Govor Gračišća*. Pazin: Matica hrvatska.
- LISAC, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing.
- LUKEŽIĆ, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- LUKEŽIĆ, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*. Crikvenica: Libellus.
- LUKEŽIĆ, Iva. 1996. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- MAŁECKI, Mieczysław. 2007. *Čakavske studije*. Rijeka: Maveda.
- MAŁECKI, Mieczysław. 2002. *Slavenski govori u Istri*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, Graftrade.
- MOGUŠ, Milan. 1997. *Čakavsko narječje, Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- MOGUŠ, Milan. 1971. *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- PERŠIĆ, Nada. 2002. *Govor Kršana*. Rijeka: Graftrade.
- RIBARIĆ, Josip. 1940. *O istarskim dijalektima: Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkoga govora*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, knj. 9., Beograd, str. 1 – 207.
- UJČIĆ, Rudolf. 2015. *Istarske čakavske dijalektološke teme*. Pula: Matica hrvatska.
- VRANIĆ, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt, Sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci

ČLANCI

- FINKA, Božidar. 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič*, sv. 1. Split.
- HAMM, Josip; Mate Hraste; Petar Guberina. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1., str. 7 – 214. Zagreb.
- MOGUŠ, Milan. 1973. Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 13., str. 23 – 36. Zagreb.

MOGUŠ, Milan. 1971. O jedinstvu čakavske akcentuacije. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 12., str. 7 – 12.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. 1991. Istra u ogledu svojih zemljopisnih imena. *Dometi*, 6/7., str. 365 – 380.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. 1985. Mozaik istarskih govora. *Istra*, knj. 23, 3 – 4., str. 66 – 72. Pula.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. 1976. Takozvana buzetska kajkavština. *Istra*, knj. 6 – 7., str. 41 – 44. Pula.

UJČIĆ, Rudolf. 1985. O jednoj dijalektološkoj zabludi pri određivanju granice starosjedilačkih govora starosjedilačkog pazinsko-žminjskog dijalekta. *Istra*, knj. 23, 3 – 4. Pula.

ENCIKLOPEDIJSKE NATUKNICE

BELIĆ, Aleksandar. 1929. Čakavski dijalekt. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatska-slovenačka*, knj. 1., str. 413 – 417. Zagreb-Beograd.

MATERIJALI S MREŽNIH STRANICA

Čakavsko narječje u Istri, <http://istrapedia.hr/hrv/533/cakavsko-narjecje-u-istri/istra-a-z/>, posjećeno 12. srpnja 2015.

Istarski rječnik, <http://www.istarski-rjecnik.com/>, posjećeno 6. lipnja 2015.

Prilog: Dijalektološka karta čakavskoga narječja (s posebnim osvrtom na Istru i Primorje)

